

L'anàlisi de la imatge

Carles-Enric Riba Campos

PID_00152984

Universitat Oberta
de Catalunya

www.uoc.edu

Índex

1. El canal visual i el signe no lingüístic.....	5
1.1. Les icones i els índexs	5
1.2. L'accés a les imatges	7
2. La comunicació no verbal i les seves produccions principals.	10
2.1. L'àrea disciplinària de la comunicació no verbal	10
2.1.1. Arrels disciplinàries	10
2.1.2. La conducta com a moviment i com a signe	11
2.1.3. Expressió i comunicació	12
2.1.4. Universal i cultural; lingüístic i no lingüístic	14
2.2. Eixos metodològics de la comunicació no verbal	15
2.2.1. Unitats i dades	15
2.2.2. Registres	17
Bibliografia.....	21

1. El canal visual i el signe no lingüístic

1.1. Les icones i els índexs

El significats visuals que modela directament la cultura no solament es manifesten en els textos, sinó que sovint adopten la forma d'icones i índexs, lligats o no als primers.

El discurs es pot produir i interpretar tant pel canal acústic (parla, conversa) com pel visual (textos). En aquest darrer canal, però, les constel·lacions de signes que com a primats i com a membres d'una cultura ens envolten i donen sentit a la nostra existència (el nostre *Umwelt* o univers de perceptes i accions possibles) estan sembrades de representacions que no provenen del llenguatge ni hi pertanyen, per bé que puguin ser assimilades als codis de cada llengua. Són les icones i els índexs.

Recordem els punts capitals d'aquesta qüestió. Els signes, d'acord amb una classificació de referència obligada deguda a Charles S. Peirce, poden ser índexs, icones o símbols, entesos aquests darrers com a signes convencionals o arbitraris. Els significants del llenguatge mantenen una relació arbitrària o convencional amb allò que representen i per això tenen caràcter simbòlic. Res no determina que un animal domèstic, parent del llop, lligat a les societats humanes des del paleolític, es digui *perro*, o *dog*, o *chien*, o *cane*, etc., a partir de les arrels etimològiques corresponents.

En canvi, les icones i els índexs mantenen una relació fins a cert punt necessària o "motivada" amb el que és representat: en el cas de les icones aquesta relació és de semblança o analogia (fotografia - objecte o persona fotografiats, mapa - territori geogràfic, etc.). En el cas dels índexs, la relació és causal o existencial (fum - foc, petjada - presència animal o humana). Fem notar, finalment, per a estalviar malentesos, que malgrat la legitimitat d'aquesta classificació, qualsevol signe participa en dosis variables de les tres categories enumerades.

En les plataformes de la cultura visual, aquests tipus apareixen també entrelligats. A més, de vegades icones i índexs estan manifestament associats al llenguatge, en relació de reforç, complementarietat, contrast o altres, tal com s'aprecia en la publicitat, el periodisme gràfic o el còmic; per contra, altres vegades no hi tenen vinculació aparent, com en una fotografia corrent o una pintura.

Lectura recomanada

Podeu trobar la classificació dels signes de Charles S. Peirce en l'obra de Carontini i Peraya (1979, pp. 17-28).

Valor indexical del signe

Qualsevol signe té valor indexical, ja que remet a alguna altra cosa, la qual substitueix.

Per altra banda, cal puntualitzar que en el canal acústic també hi pot haver icones i índexs, malgrat que no és aquest el seu brou de cultiu específic. Així, si imitem el lladruc d'un gos de manera realista (no simplement onomatopeica), aquest soroll serà una icona del lladruc real i ensems un índex que remetrà al significat *gos*.

Un tema vinculat a això, que ha fet brollar rius de tinta, és si els sistemes de signes icònics i indexicals poden funcionar totalment al marge del llenguatge o hi estan sempre subsumits, en la mesura que han de ser enunciats i interpretats en clau lingüística. No ens endinsarem en aquest tema que, al nostre parer, pot conduir a discussions bizantines en les quals tothom té raó, o ningú en té, segons el prisma a través del qual es consideri.

La nostra posició és que els codis icònics poden ser analitzats i explicats al marge de la seva codificació lingüística, ja que presenten característiques i ofereixen recursos propis.

"Mira, un dàlmata"

En veure una foto d'un gos, potser direm, per exemple, "mira, un dàlmata", i segurament la nostra representació mental de l'animal fotografiat tindrà components lingüístics. Tot i així, també és cert que davant nostre no tindrem la paraula *dàlmata*, sinó la imatge d'un animal que ens és familiar al marge de la seva etiqueta lèxica, d'una certa mida, blanc amb taques negres; i que la percepció d'aquest objecte serà en algun sentit més immediata que la del mot que hi correspon.

Nota

Incloem aquest mòdul en aquests materials precisament perquè pensem que els codis icònics poden ser analitzats i explicats al marge de la seva codificació lingüística.

Dit això, hem d'agregar que molts dels recursos i tècniques presentades en el mòdul "L'anàlisi del discurs" són aplicables també en l'anàlisi d'imatges o icònica. D'això no es dedueix necessàriament –repetim-ho– que estem considerant icones i índexs com a matèria virtualment lingüística. Alguns autors ho fan; altres no; però no és aquest el punt d'interès. El que ens importa és que eines com els esquemes comunicatius i enunciatius, o els conceptes semiòtics i retòrics, mostrades en el mòdul "L'anàlisi del discurs", poden ser aplicades a les imatges, tant si aquestes són traduïdes a llenguatge com si no.

Representació icònica de l'obrer masculí

Si en un cartell de propaganda política o sindical es mostra un puny alçat unit a un braç masculí (musculós, amb pèl) que omple tot el quadre, damunt d'una inscripció com "Els temps han canviat, però la lluita continua", classificarem com una metonímia (la part pel tot) aquesta representació icònica de l'obrer masculí, amb tot un món de connotacions al voltant (exaltació de valors virils, exclusió de la dona), independentment de l'acompanyament textual o de la formulació lingüística potencial de la imatge. La retòrica és la retòrica, tant si el missatge és verbal o textual, com si és una imatge.

Atès que es manifesta pel canal òptic o visual, aquesta classe de signes està sotmesa a les lleis psicològiques que governen la percepció en aquest canal. Ens referim a lleis prou conegudes com les que regulen la relació figura-fons o la relació forma-context, les que asseguren la constància de l'objecte i les

que fonamenten la visió en dues o tres dimensions, la captació del color, etc. Sobretot, no hem d'oblidar que la majoria d'icones culturals (la senyera, la creu, una ampolla de cava) són *Gestalten*, és a dir, configuracions visuals que es capten com a totalitats, gràcies a processos psicofisiològics o a convencions socials que reforcen l'atenció i la comprensió en una direcció determinada.

Tanmateix, qualsevol tipus de percepte visual recolza, igual que qualsevol signe lingüístic, sobre un esquelet de trets distintius o rellevants, que són els que de fet es processen. No cal dir que són aquests trets rellevants els que han de ser aïllats en l'anàlisi. Al seu torn, els trets rellevants poden variar segons el nivell d'anàlisi adoptat; així, si observem una escena de carrer en fotografia o vídeo, els trets sobre els quals adreçarem el nostre examen són diferents segons que ens interessin aspectes del trànsit, el comportament de la gent en les hores punta, els moviments d'aquesta mateixa gent contemplats a ras de carrer o des d'un gratacels, etc. En conseqüència, semblantment a qualsevol altre material investigat, el material icònic exigeix la determinació d'un nivell d'anàlisi a fi d'establir-ne l'estructura.

L'anàlisi de signes icònics i indexicals pot recórrer a instruments de l'anàlisi textual, tot i que té recursos semiòtics i psicològics propis.

1.2. L'accés a les imatges

L'obtenció d'imatges en tant que dades mostra semblances i diferències amb l'obtenció de materials de transcripció o textuais.

La recol·lecció d'imatges i materials visuals no està tan pautada com l'accés a transcripcions i textos. En tot cas, malgrat que hi ha un innegable paral·lelisme entre les dues vies d'obtenció d'informació, també ho és que descobrim subtils distincions entre aquestes.

La informació amb segell lingüístic pot ser el fruit d'activitats espontànies, quotidianes o naturals, dels emissors, i llavors pot adquirir la forma d'una transcripció de l'investigador (directa o a partir d'una gravació) o, sense mediació, la forma immediata d'un text. Per un altre costat, l'investigador també pot demanar explícitament, ja sigui una conversa (com en l'entrevista), o un text, que aleshores no hauran estat generats per la voluntat pròpia del subjecte. Els documents poden ser personals o oficials, públics o privats.

Les icones o imatges també poden ser registrades per vies equivalents. L'investigador pot aprofitar fotos, dibuixos o vídeos produïts pels subjectes en l'àmbit domèstic o professional, o bé encarregar materials d'aquest tipus o gravar-los ell directament servint-se d'alguna forma particular de recollida d'informació. Podrà treure partit de "documents" icònics públics (com una fo-

to de diari) o privats (com una foto de família). On el paral·lelisme és més discutible és en la transcripció. Hi ha en els registres visuals quelcom semblant a una transcripció –posem per cas, d'una conversa? És una pregunta verinosa. Les imatges no participen de dos canals –l'acústic i el visual– com el llenguatge, de manera que no podem traslladar-les d'un canal a un altre. I aquesta limitació no se supera amb el pretext que una gravació o filmació és una transcripció (argument que degrada força el sentit tècnic de *transcripció*), o que una imatge es pot traduir a paraules, ja que aquesta és tota una altra qüestió, tocada per cert en l'apartat anterior. Tanmateix, veurem que hi ha tècniques d'estudi de la comunicació no verbal que transcriuen materials icònics com els gestos a categories lingüístiques. Però també és cert que altres tècniques de transcripció fan servir notacions icòniques per a recollir la imatge de manera analitzable.

Vist tot això des d'una perspectiva metodològica, podem recuperar algunes nocions que ens seran útils ara mateix, concretament les nocions d'observació directa i indirecta.

L'investigador abocat a l'anàlisi d'imatges té dos camins davant de si:

- Una és l'**observació directa** de la conducta humana en la seva dimensió icònica. Aquest investigador pot observar i registrar, en viu o mitjançant fotografies preses per ell o d'una gravació en vídeo, el comportament animal o humà definit nuclearment com a moviment amb valor social, expressiu o comunicatiu.
- L'altra és l'**observació indirecta** dels artefactes o productes icònics de l'acció humana. Ara l'investigador no recull la informació mentre s'està produint, sinó que recoll la informació ja produïda pels subjectes, espontàniament o per demanda.

Aquestes dues vies marcaran els progrés de la nostra exposició d'ara endavant. Primer farem una síntesi del treball fet en el terreny de la comunicació no verbal, síntesi ancorada en els seus assoliments més clàssics i, per tant, més garantits. Després entrarem en el terreny de l'anàlisi de les imatges que la cultura crea i posa en circulació.

Aplicacions de les observacions directa i indirecta

L'observació directa du l'investigador al camp de la teoria de l'acció i –sobretot– de la *comunicació no verbal*, amb totes les seves parcel·les: cinèsica, expressió facial, proxèmica, etc.

En canvi, l'observació indirecta l'arrossega probablement als corpus fotogràfics, cinematogràfics, a la pintura, al dibuix i les col·leccions d'art, etc.; i, de manera corresponent, l'orienta en la direcció de la recerca en publicitat, propaganda política, a l'anàlisi del còmic, la crítica artística i altres sectors semblants del treball qualitatiu.

Lectura recomanada

Trobareu la distinció entre observació directa i indirecta que defensem, formulada amb diferents paraules, a D. Silverman (2006). *Interpreting Qualitative Data* (3a. ed., p. 7). London: Sage.

Vegeu també

En l'anàlisi de les imatges que la cultura crea i posa en circulació, ens ajudarem amb els conceptes introduïts en el mòdul "L'anàlisi del discurs".

Les tècniques d'obtenció d'imatges i material icònic es basen en l'observació directa i la indirecta i es vinculen a camps d'estudi ben diferenciats: la comunicació no verbal i l'anàlisi de productes culturals.

2. La comunicació no verbal i les seves produccions principals

2.1. L'àrea disciplinària de la comunicació no verbal

Els estudis de comunicació no verbal tenen diferents arrels històriques, en la biologia i l'etologia, en l'antropologia i en la psicologia social i la psiquiatria.

Aquest apartat no té la pretensió de proveir una síntesi, ni tan sols panoràmica, del domini científic de la comunicació no verbal; únicament ens hem proposat obrir algunes finestres sobre el paisatge que ofereix; en particular, sobre les seves possibilitats tècniques enteses des del punt de vista dels interessos qualitius.

Tanmateix recordarem alguns aspectes centrals d'aquesta àrea dels estudis comunicatius, especialment d'aquells lligats a la teoria o la pràctica psicològiques. Podríem intentar una delimitació global de la ciència de la comunicació no verbal.

Els estudis de comunicació no verbal abracen totes aquelles investigacions que analitzen i interpreten els moviments i posicions del cos humà, o de parts del cos humà, amb valor expressiu o comunicatiu, en situacions virtualment o fàcticament interactives.

Però la densitat de delimitacions com aquesta, o com altres de semblants, aconsella desmantellar-la i abordar alguns dels seus elements per separat i amb una mica més de detall, afegint-ne d'altres complementaris.

2.1.1. Arrels disciplinàries

Se sol considerar una de les fonts històriques dels estudis de comunicació no verbal l'obra fundacional de Charles Darwin (1872), *The Expression of Emotions in Animals and Men*, en els desenvolupaments més concrets de la qual es toca bàsicament el tema de l'expressió facial. No obstant això, aquesta és només una de les "potes" en les quals es repenja tot el treball posterior sobre el moviment expressiu i comunicatiu humà.

Lectura recomanada

Podeu consultar:

C. Darwin (1884). *La expresión de las emociones en los animales y en el hombre*. Madrid: Alianza.

L'obra de Darwin ha tingut una continuació evident en l'àrea de l'etologia humana, però els estudis sobre comunicació no verbal arrenquen també dels treballs dels antropòlegs i etnògrafs; en particular en les recerques de Marcel Mauss i, amb una vinculació més directa amb els punts de vista actuals, amb les d'Efron, per un costat, i Margaret Mead i Gregory Bateson, per un altre. La proxèmica de Hall pot veure's com una zona de desembocadura d'aquests corrents. L'obra de Paul Ekman i els seus col·laboradors també podria posar-se en aquest espai, malgrat que fa palesa també una bona dosi d'inspiració darwinista.

Treballs d'Ephron i de Mead i Bateson

El treball d'Ephron es va centrar en les diferències entre els gestos jueus i italians i en la seva transformació en els si de la cultura nord-americana; el de Margaret Mead i Gregory Bateson en els patrons d'expressivitat dels nens de l'illa de Bali.

Un tercer origen i una tercera línia de desenvolupament l'hauríem de buscar en el terreny de la psicologia social i la psiquiatria, i el localitzem llavors en l'obra de G. H. Mead (de fet, un dels iniciadors de la perspectiva comunicacional i qualitativa) i, en una fase posterior, en la feina realitzada pel grup de Palo Alto (Bateson mateix, Watzlawick, Jackson), feina que es relaciona parcialment amb la perspectiva etnogràfica. Les elaboracions de Birdwhistell es trobarien en un punt de consolidació d'aquesta línia, empeltada també de lingüística.

De totes maneres, no podem estalviar-nos de dir que, avui dia, els estudis i les aplicacions de comunicació no verbal s'han estès a tots els àmbits de la psicologia (psicologia de les organitzacions, clínica, educativa, evolutiva, evolucionista, etc.). Afegirem, però, que al nostre parer, aquesta popularització ha tingut, com a contrapartida innecessària, una certa banalització de continguts i d'objectius, molt abocats a les demandes urgents de la pràctica i molt allunyades de la construcció teòrica. Ens atrevim a dir que les grans propostes teòriques, metodològiques i tècniques en les quals ens aturarem més endavant no han tingut prolongació comparable en els últims vint anys, des del període "daurat" dels anys cinquanta als noranta, en què foren anunciades.

2.1.2. La conducta com a moviment i com a signe

És indiscutible que la conducta animal i humana és un procés que es desenvolupa en el continu de l'espai i el temps i, en conseqüència, pot ser descrita en termes geomètrics o físics. Tocant al tipus de conductes als quals ens referim, un gest de mà i braç pot ser representat mitjançant paràmetres com la longitud del braç, l'angle que forma amb el tronc, la velocitat amb la qual es desplaça. També és cert que aquesta representació pot ser numèrica o simplement categorial –per exemple, si qualifiquem la velocitat del braç en el gest de "lenta" o "ràpida". Igualment, és possible descriure la posició de les celles o dels llavis com "alçades", "abaixades" o "horitzontals". Convé tenir igualment en compte

que, així com les parts del cos o els membres (una mà) es desplacen respecte al cos entès com a sistema de referència, també el cos sencer es trasllada en el seu entorn i manté determinades distàncies amb altres cossos.

En qualsevol cas, l'ancoratge metodològic de la conducta en el moviment ha estat un punt de partida en diverses tradicions de les ciències del comportament, particularment en el conductisme, l'etologia i, parcialment, la psicologia social; i, d'una manera més implícita en totes aquelles orientacions més properes a les ciències naturals i més allunyades dels enfocaments psicomètrics. Per altra banda, és clar que la investigació qualitativa no pot conformar-se amb una caracterització cinèsica, fisicogeomètrica, de la conducta, ja que la concep en els seus nivells més molars i significants. Els gestos, les expressions facials, les postures, són, abans que res, signes o configuracions de signes.

Tanmateix, aquests dos nivells no són incompatibles. De fet, poden veure's com les dues fases fonamentals de l'hermenèutica qualitativa: primer es fa una caracterització com més descriptiva millor de les accions i, després, es reformula en clau interpretativa aquesta primera caracterització.

Els principals investigadors de la comunicació no verbal han optat per una descripció categorial del moviment i han prescindit dels seus paràmetres físics, entre altres coses perquè aquests darrers no transmeten cap significat ni al receptor, ni a l'observador: veiem que un policia alça el braç més o menys i això significa "alto!"; no captem els valors de la velocitat angular del braç en alçar-se, o l'angle concret en graus, minuts i segons.

En resum, la comunicació no verbal humana se sosté sobre la trama del moviment o de la posició en l'espai, i pot referir-se al cos entès com una totalitat o a parts del cos en successius nivells d'anàlisi. Així la posició del cap es considera respecte al cos i l'entorn, però la posició d'una cella té com a marc de referència únicament la cara. L'itinerari que duu a la interpretació dels signes no verbals depèn de la posició ètica o èmica de l'interpret. En el primer cas, en abordar, per exemple, la gesticulació d'una cultura aliena, l'observador recollirà força, inicialment, sobre les trajectòries del moviment, ja que d'aquesta manera podrà aproximar-se a les configuracions gestuals per a desxifrar-les posteriorment. En canvi, si aborda gestos de la cultura pròpia tractarà essencialment d'objectivar la seva comprensió immediata, intuïtiva, del patró de moviment, intentant establir-ne els trets i comparant-los amb altres patrons.

2.1.3. Expressió i comunicació

Els semiòlegs, lingüistes i teòrics de la comunicació han insistit molt al llarg dels darrers cinquanta anys a separar la producció intencional de missatges de la no intencional. Els signes que circulen sense cap intenció que els hagi

Vegeu també

Vegeu el mòdul 1 de l'assignatura *Mètodes d'investigació qualitativa*. Pel que fa a la descripció categorial de la posició i el moviment, reviseu els apartats sobre categorització dels mòduls 3 i 4 d'aquests mateixos materials.

impulsat serien expressius, restarien en la pura significació; solament els signes intencionals podrien donar lloc a autèntica comunicació, en especial si el destinatari també els capta amb aquest valor.

Deixarem de banda qualsevol qüestió lligada a l'espínós tema de la intencionalitat i acceptarem que els emissors humans i, probablement, els emissors animals més semblants a nosaltres, tenen intencions, concebudes en l'àmplia accepció de metes o objectius pensats; i que aquestes intencions es poden conèixer per mitjà de declaracions verbals o de diferents aspectes de l'acció en l'espai i temps, com l'orientació del cos i la mirada, la direcció de la marxa o les conseqüències mateixes de l'acció en el seu context.

Sembla fora de dubte que el rubor o una esgarrifança són missatges per a qualsevol destinatari que els pugui rebre; però no són llançats intencionalment, ja que no estan sotmesos a cap control conscient. Al contrari, un somriure o el gest de mà i braç que adreçem a una persona perquè s'acosti són emesos amb plena consciència i intenció. L'expressió permet que aflorin estats emocionals o motivacionals dels quals potser ni tan sols l'individu és conscient; la comunicació, en canvi, implica una acció social deliberada i dirigida a la cerca d'efectes sobre el destinatari o destinataris, tot i que, lògicament, també implica un determinat estat de l'emissor. Existeixen signes que en el moment de la seva recepció no revelen cap intenció però que, en algun moment previ, han estat produïts i arranjats amb plena intenció. Seria el cas del pentinat, el maquillatge, els guarniments o els vestits. Així mateix, hi ha signes que no apunten cap a receptors individuals, sinó cap a l'audiència potencial, com també seria el cas del vestit escollit o del polze cap amunt de l'autoestopista.

Malgrat aquestes diferències, la decisió habitual és incloure tant l'expressió com la comunicació en l'àmbit dels estudis de comunicació no verbal, però es reconeix, tanmateix, la distinció i es posa de manifest quan cal. Altrament, tota la ingent investigació feta sobre l'expressió facial o sobre les postures adoptades en contextos socials (generalment involuntàries) quedaria al marge d'això. Una justificació difícilment rebatible d'aquesta decisió és que, per bé que l'emissor es limiti a expressar emocions o estats no adreçats a cap destinatari en particular, sempre hi pot haver un destinatari que atribueixi intencionalitat al missatge corresponent. Malgrat que la pura expressió no comporta, de fet, cap situació ni vector social per part de l'emissor, l'entorn (urbà, familiar, institucional, laboral) pot proveir i proveeix sovint espectadors que li assignen valor comunicatiu. Així, si una persona gran entra esbufegant i amb cara de fatiga en un transport públic, tot i que el missatge no va adreçat a nosaltres ni a ningú en concret, tot i que és la manifestació d'un estat fisiològic i de l'ànim d'aquesta persona, l'entendrem perfectament i fins i tot li cedirem el seient.

2.1.4. Universal i cultural; lingüístic i no lingüístic

Una polèmica, avui força esmorteïda, entre els teòrics i investigadors de la comunicació no verbal ha girat entorn de la generalitat dels signes i dels codis no verbals en l'àmbit de la població humana. Mentre que les línies de treball d'arrel biològica o etològica, començant per Darwin mateix, tendien a considerar els patrons comunicatius com a iguals entre tots els humans, les que provenien de tradicions més etnogràfiques o psicològiques se situaven en la posició oposada, i atribuïen a cada gest i expressió una especificitat cultural.

Si bé no ens podem endinsar en el rerefons històric d'aquesta qüestió, sí que haurem d'afegir que la disjuntiva que acabem d'apuntar es combinava amb una altra de volada conceptual semblant: la que posava en camps enfrontats els qui creien que la comunicació no verbal estava modelada pel codi de la llengua davant dels qui creien que funcionava segons codis independents.

Les dues oposicions s'articulaven i donaven diferents resultants. Per exemple, autors com Ekman i Friesen, que es van inspirar inicialment en les dades d'Efron relatives a les cultures estudiades, se situaren més a prop de la tesi de la universalitat, car no mantenien la hipòtesi que l'expressió facial pogués tenir alguna relació amb els enunciats lingüístics o la gramàtica.

Com en altres ocasions, no ens podem estar de dir que aquesta discussió fou bastant absurda. És evident que hi ha gestos, expressions, que apareixen des del naixement i són universals. És evident també que altres, més deslligats de l'emoció, estan subjectes a variacions culturals de forma o de funció.

Gestos universals i gestos culturals

Hi ha gestos que apareixen des del naixement i són universals; un exemple seria l'alçada de cella lligada a situacions d'encontre o sorpresa i, en general, les expressions de por o ràbia extrema.

Altres gestos són variacions culturals de forma o de funció, com el signe per a ordenar l'execució del vençut –amb el polze cap avall– en el circ romà o el signe oposat de perdó –amb el polze cap amunt–, segles després indicatiu de victòria electoral, èxit empresarial o, acompanyat del vaivé del braç, emprat per a parar un cotxe. En aquest darrer cas, se sol comprovar que el codi que regula la significació té una estructura semblant al llenguatge, tal com es pot apreciar en el darrer exemple, en què les variants de significat s'estructuren sobre una oposició en la dimensió vertical, comparable a les que organitzen el nivell morfofonèmic de la llengua (vocal oberta/tancada) o el nivell lèxic (alt/baix, bo/dolent).

A propòsit, cal no barrejar la qüestió del model de codi proposat –lingüístic o no– amb la conveniència o inconveniència d'aplicar metodologia lingüística a l'estudi dels signes no verbals. Les expressions facials de l'alegria i la tristesa són ben universals, almenys en la seva manifestació extrema, i independents de la llengua; tanmateix, poden ser analitzades mitjançant graelles extretes de la lingüística, distingint nivells d'articulació (cara sencera, parts o trets rellevants en la significació, trets distintius o valors de cada part) i oposicions (com les ja mencionades entre celles alçades/abaixades, llavis alçats/abaixats, etc.).

El polze cap avall i el polze cap amunt són gestos culturals típics.

Finalment, cal diferenciar igualment qualsevol de les qüestions precedents de la que es refereix a la relació que puguin mantenir entre si, en el temps, la comunicació verbal i la no verbal, el discurs lingüístic i l'icònic. Aquesta qüestió és perfectament legítima i ha estat resposta al llarg de les darreres dècades. En tot cas, és cert que els dos discursos no són processos simplement paral·lels i es vinculen entre si de diferents maneres, per bé que no podem penetrar des d'aquests materials en aquest frondós territori de recerca.

La investigació qualitativa en comunicació no verbal té com a referència el moviment i la posició corporals, però l'estudia en el nivell semiòtic dels signes, culturals o universals, ja sigui com a expressió o com a comunicació.

2.2. Eixos metodològics de la comunicació no verbal

Els estudis de comunicació no verbal treballen sobre dades relatives al cos, com a sistema de referència, o sobre dades de l'entorn, en el qual el cos és un punt geomètric.

Els eixos principals que recorre la metodologia d'estudi de la comunicació no verbal estan ja traçats en l'apartat 1. Per això, ens cenyirem de manera esquemàtica a les directrius principals que orienten i organitzen la recerca en aquesta àrea, amb el benentès que el rerefons sobre el qual es justifiquen ja ha estat esbossat.

2.2.1. Unitats i dades

Fent servir una terminologia no gaire elegant, però clara i efectiva, podem assegurar que la comunicació no verbal es desplega en dos terrenys contigus, però ben diferenciats: el dels moviments intracorporals i el dels moviments intercorporals o interactius. Les posicions estàtiques sorgeixen com a talls transversals, momentanis, del moviment.

- El **moviment intracorporal** comprèn tots els desplaçaments de parts del cos petites (celles, dits) o grans (braços, cap, cames) que s'interpreten en relació amb el cos sencer com a sistema de referència: es creuen els braços sobre el pit o el cos, les cames una sobre l'altra, sempre en relació amb aquests suports corporals, no en relació amb l'habitació on som o el paisatge. El cos es veu com una font de senyals.
- El **moviment intercorporal** comprèn tots els desplaçaments del cos sencer en el marc de l'entorn físic i espacial. Anem, venim, avancem, reculem, ens

situem més a prop o més lluny dels altres o dels objectes. S'atén al valor de les posicions en l'espai social.

- Moltes accions comunicatives són mixtes en tant que participen dels dos tipus de moviment.

Exemples d'accions comunicatives mixtes

Quan avancem cap a un conegut saludant amb la mà fem una acció comunicativa en què participen moviments intracorporals i intercorporals. A més, algunes accions i postures demanden l'especificació d'un element ambiental que en completa el sentit; per exemple, "la posició assegurada" d'una persona es pot vincular a una cadira, a un banc, a una pedra...; el "recolzament", a una taula, a la barra d'un bar, etc.

La definició i tractament de les dades és diferent en el cas del moviment intracorporal, que en el del moviment intercorporal.

En el cas del moviment intracorporal les *unitats* inicials, descriptives, del moviment intracorporal, són elements situats dintre de l'esquema corporal, del cap als peus, i es tracten com a punts o nuclis dintre d'aquest esquema, en el qual, en conjunt, dibuixen patrons de comunicació i expressió no verbal genuïnes.

Per consegüent, en els patrons de moviment intracorporal les unitats mínimes són punts dintre del patró signic corresponent i dintre del cos on té lloc aquest patró.

Caracterització d'un moviment intracorporal

Per tal de caracteritzar un arronsament d'espatlles, no ens cal recórrer a cap element extern al cos de qui el fa. Aquestes unitats tenen, o poden tenir, els components informatius següents:

1) Informació anatòmica, en particular esqueleticomuscular, vinculada a sectors concrets del cos. Naturalment, la caracterització de signes el vehicle dels quals és el cos humà ha de recolzar sobre elements d'aquest cos, i això comporta la utilització de termes científicotècnics, mèdics o biomecànics, relatius als ossos, als músculs antagonistes, a les articulacions escapular i pelviana, etc.

2) Informació cinètica sobre els paràmetres de moviment de la part del cos especificada en el punt 1. Això pot implicar:

a) La localització –com a mínim la inicial i la final– de la part del cos moguda, considerada com un punt, en un sistema de coordenades en dues dimensions, en el pla vertical; o menys habitualment, en un de tres dimensions, incorporant la fondària a l'anàlisi. Cal, doncs, conèixer el recorregut d'aquesta part en moviment. També pot caldre conèixer la velocitat lineal o angular del moviment.

b) La localització –com a mínim la inicial i la final– de la part del cos moguda, considerada ara com un patró molar, solament respecte al cos de l'individu utilitzat com a referència ("es grata el clatell amb la mà esquerra, que tenia a la butxaca").

c) Es dóna *a* i *b* a la vegada: "cap girat respecte al tronc entre 30 i 45 graus, en el pla sagital".

3) Descripció lingüística del moviment, en què s'incorporen aspectes dels punts 1 i 2 i s'agrega més informació sobre la unitat descrita mateixa o sobre el context.

En el cas del moviment intercorporal les unitats inicials, descriptives, del moviment intercorporal, corresponen al cos sencer dels individus, punts dintre de la situació socioespacial considerada en la qual configuren patrons de desplaçament i –sobretot– de proximitat respecte als altres individus.

És a dir, en els patrons de moviment intercorporal les unitats mínimes són els individus tractats com a punts dintre d'una situació social representada dinàmicament en l'espai i el temps.

Caracterització d'un moviment intercorporal

Com el que interessa són les relacions espacials, o espaciotemporals, en aquesta perspectiva no són pertinents els patrons interns a cada cos. La informació pertinent requerirà:

1) Informació ambiental, en particular geomètrica o, millor, topogràfica, sobre la posició de l'individu com a punt en l'entorn delimitat, dintre d'un sistema de coordenades en dues dimensions, en el pla horitzontal; o menys habitualment, en un de tres dimensions. Podrem dir que l'individu es troba en la posició (x, y) de la graella de coordenades utilitzada.

a) D'aquesta informació es poden derivar dades essencials en moltes investigacions etnogràfiques i psicosocials, les relatives a les distàncies mètriques entre individus en cada moment de registre: 1,50 m, 15 m, 35 m, etc.

2) Informació ambiental, de caire categorial o qualitatiu, sobre la posició d'aquest individu. Per exemple: "el subjecte es troba en el tercer banc del parc, comptant a partir de l'entrada". Aquesta caracterització és compatible amb una categorització qualitativa de l'entorn. En el parc de l'exemple, podríem classificar les zones: "D'esbarjo", "Gespa" "Bar i serveis", "Zona de l'estany", etc.; i podríem situar els individus de la nostra mostra respecte a aquestes zones.

a) D'aquesta informació es poden derivar dades essencials en moltes investigacions etnogràfiques i psicosocials, les relatives a les distàncies categoritzades entre individus en cada moment del registre: "distància gran", "petita", "mitjana"; o bé, en una fase més avançada de la interpretació, "distància de contacte", "distància íntima", etc. (vegeu més endavant).

3) Informació sobre el recorregut del subjecte en el seu desplaçament en relació amb el sistema de coordenades; concretament sobre el punt de sortida i el d'arribada, però també sobre l'itinerari si calgués. L'individu que era a la posició (2, 4) es pot haver traslladat a la (5, 7), i podríem igualment enumerar les caselles intermèdies per les quals ha passat.

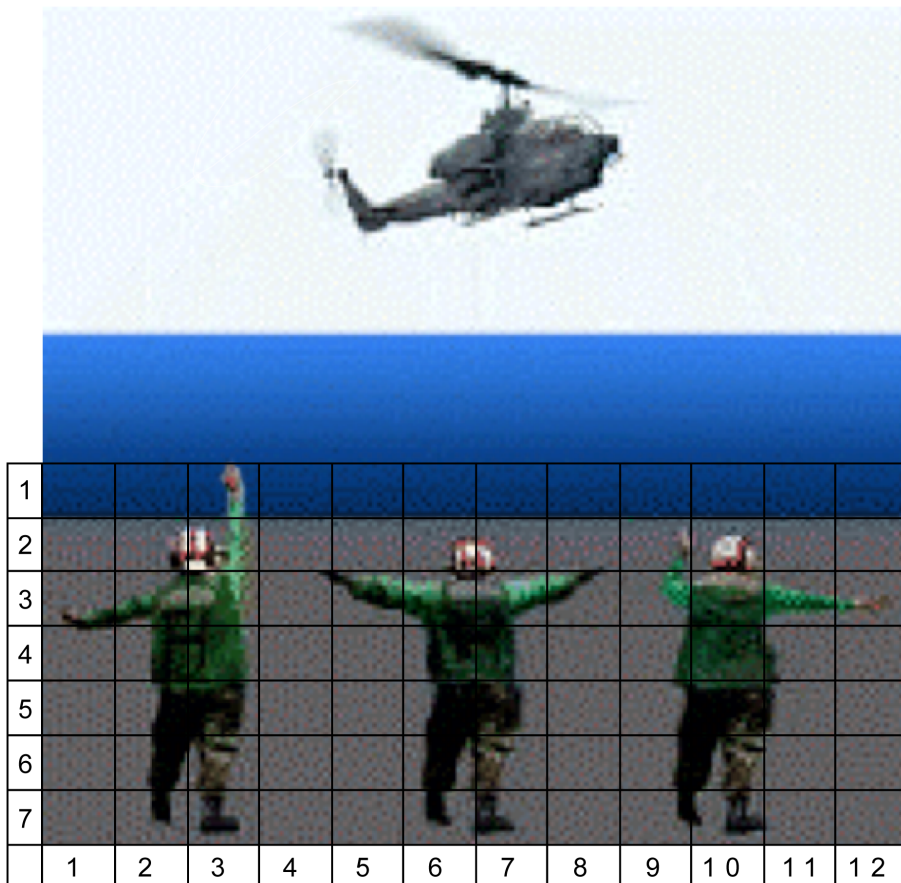
4) Informació sobre el recorregut del subjecte en el seu desplaçament en relació amb la categorització realitzada de l'entorn. Podríem descriure aquest recorregut dient que ha anat de la zona del bar a la de l'estany, passant per la gespa.

2.2.2. Registres

La recerca en comunicació no verbal va recolzar sempre, en les seves primeres fases, en enregistraments fotogràfics o cinematogràfics; després en gravacions en vídeo, i actualment es beneficia de les possibilitats del tractament digital d'imatges, tant pel que fa a la reproducció, com a la categorització i anàlisi. A partir d'aquests materials les pautes de registre segueixen les directrius generals de la metodologia qualitativa o de l'observacional (tècniques de descodificació) o les de l'experiment de tipus *role-playing* (tècniques de codificació). Al marge d'això, les dues grans direccions de registre corresponen àmpliament als dos tipus de dades que tot just hem detallat. Ens cenyim als registres 2D, en dues dimensions.

1) **Alçada.** Per una banda, s'utilitzen registres en el pla vertical o, en alçada, quan l'objecte d'estudi és el cos individual vist com a sistema de referència (dades de tipus 1). Aquests registres són propis dels estudis que aborden el gest, l'expressió facial o la postura. Tant si centrem l'anàlisi en el cos com si ho fem en un sistema de coordenades superposat, l'observador registra sobre un pla vertical, com si situés el subjecte davant d'una paret, talment en una fitxa mèdica o policial. D'aquesta manera, els gestos descriptius del mariner de la primera figura, que indica on ha de posar-se l'helicòpter sobre la coberta del portaavions, poden ser recollits:

- topogràficament segons els valors de la graella (la mà dreta en el mariner de l'esquerra ocuparia la posició [1, 3]; l'esquerra la [3, 1]);
- topològicament o categorialment (mà dreta màximament alçada per damunt del cap; mà esquerra en angle recte a l'esquerra del tronc).

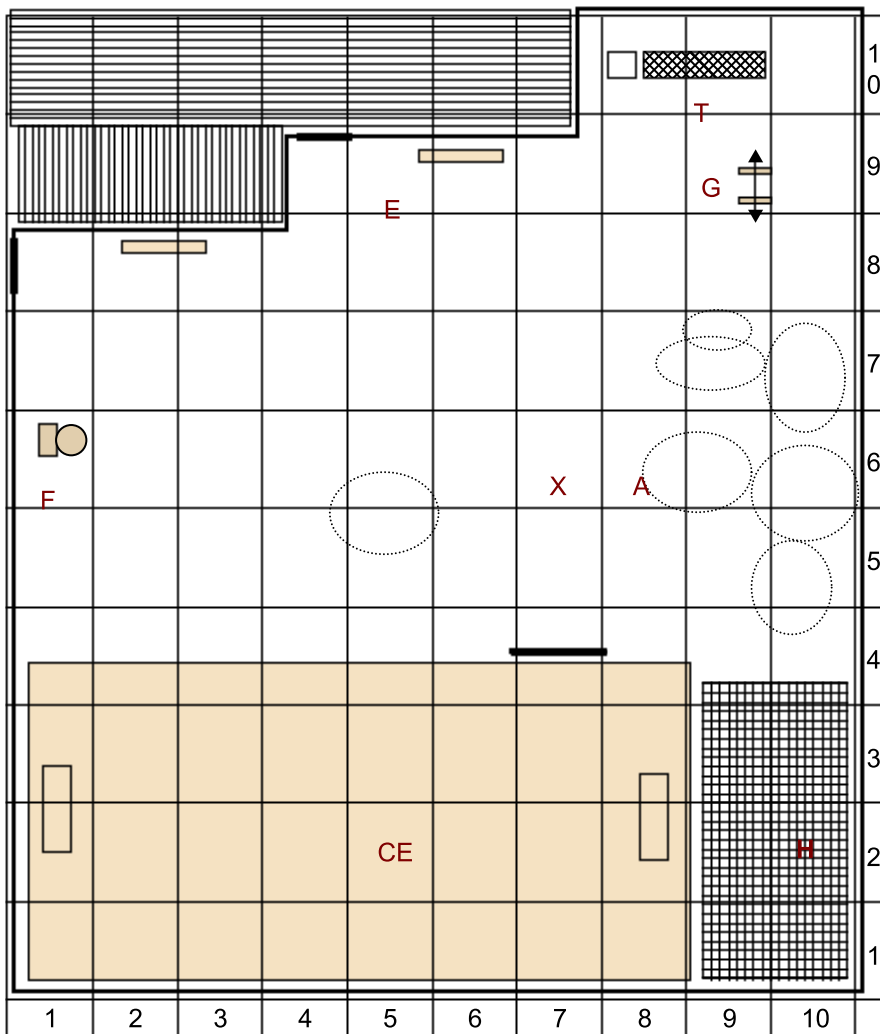

Font: Absolute Astronomy. Exploring the universe of knowledge (2009). *Gesture*. [Data de consulta: 20 d'agost de 2009]: <<http://www.absoluteastronomy.com/topics/Gesture>>

2) **Planta.** Per una altra banda, s'utilitzen registres en el pla horitzontal o, en planta, quan l'objecte d'estudi és el cos individual que es desplaça per l'entorn, que ara és el sistema de referència (dades de tipus 2). Aquests registres són propis dels estudis que aborden les condicions socioespacials de la interacció i el valor de les distàncies de relació, segons el tipus d'intercanvi i la cultura en els quals es du a terme. Tant si centrem l'anàlisi en les zones del terreny com si ho fem en un sistema de coordenades superposat, l'observador registra sobre

un pla horitzontal, com si el subjecte fos observat des d'un avió o des del terrat d'un edifici, talment en una foto aèria, mapa o plànol. En la següent figura, el plànol del pati d'una escola està compartimentat en una sèrie de zones i adaptat a una graella. La posició pot fixar-se:

- bé topogràficament segons els valors de la graella (l'individu *X* es troba en la posició [6, 7]);
- bé topològicament o categorialment (l'individu *X* es troba en la zona dels arbres); *A*: arbres; *F*: font; *G*: gronxador; *T*: tobogan; *CE*: camps d'esport; *H*: hort.

Els registres en comunicació no verbal poden ser sobre el pla vertical, en alçada, o sobre el pla horitzontal, en planta.

Bibliografia

Carontini, E; Peraya, D. (1979). *Elementos de semiótica general. El proyecto semiótico*. Barcelona: G. Gili.

Darwin, C. (1984). *La expresión de las emociones en los animales y en el hombre*. Madrid: Alianza.

Silverman, D. (2006). *Interpreting Qualitative Data* (3a. ed.). London: Sage.

